

Надія Семчук

Етичний вимір глобалізації: український досвід

Автор статті здійснює філософсько-етичний аналіз інтелектуальних і цивілізаційних трансформацій, що відбулися у XX ст. Розглядаються негативні впливи глобалізації на національні культури, а також можливості подолання цих впливів.

Author of the article provides a philosophical-ethical analysis of intelligence and civilization transformations that have occurred in the twentieth century. Consider the negative impacts of globalization on national cultures, as well as opportunities to overcome these impacts.

Вплив глобалізації, особливо у сфері культури, актуалізує питання про її сутність і можливі наслідки. Глобалізацію розглядають як проблему і як нову реальність. Якою є ця реальність з позиції її морального виміру?

У контексті філософського осмислення буття людини і культури в умовах глобалізації немає загально визнаної концепції. Процес глобалізації все ще потребує подальшого серйозного вивчення.

Філософсько-етичний аналіз тих концептуальних трансформацій, інтелектуальних і цивілізаційних, що відбулися у XX ст. і вплинули на сучасні процеси, дозволяє піддати сумніву впевненість деяких дослідників щодо безперечності досягнень глобалізації. Втрата національної ідентичності, однобічний характер культурної взаємодії – серйозні, проте не єдині загрози глобалізації.

У культурі повною мірою стала переважати філософія гедонізму: «люди стали настільки цінувати своє благополуччя, що згодні платити за нього будь-яку ціну, аж до відмови від свободи» [4, 11]. «Одновимірний», економіко-центричний тип людини, що визрів ще у XX ст., обумовив загальний «духовний тонус» сучасного суспільства – суспільства, у якому найсильнішим людським мотивом є збагачення, а елементарні етичні норми не є більше вищими цінностями. Глобалізувати суспільство, яке перебуває в глибокій духовній кризі, за міркуванням Б. Рассела, означає поширювати смертельну хворобу.

Процес глобалізації поглибив розчарування у базових ідейно-світоглядних цінностях, яке свого часу зумовило руйнацію соціалістичної системи, кризу капіталізму, сприяло поширенню ідей постмодерністської філософії. Довготривала недовіра до будь-яких світоглядних вчень та ідеологій викликала до життя філософію пристосування, установку жити «одним днем».

Загрозливою є тенденція до абсолютизації влади масової культури. Це виявляється не лише в пануванні зразків західних витворів масової культури. Йдеться про витіснення з інформаційного поля держави сучасної і власне національної культури та деградацію культуротворчої еліти. Явище це охоплює всі країни та народи на етапі глобалізації. П. Рікер, звертаючись до європейського досвіду, констатував: «Ми не можемо не відчувати, що ця унікальна всесвітня цивілізація водночас сприяє знеціненню та ерозії культурних скарбів, надбаних великими цивілізаціями минулого. Ця загроза знаходить свій вияв, серед інших тривожних факторів, у розповсюдженні прямо в нас на очах цивілізації облудної і нікчемної, яка є огидним зворотним боком того, що я назвав недавно елементарною культурою. У всьому світі ми сьогодні бачимо одні й ті самі погані кінофільми, ті самі гральні машини з тими самими отворами для кидання дрібних монет, ті самі страшні почвари, виготовлені з пластмаси або алюмінію, те саме калічення мови засобами пропаганди – і так далі, і так інше» [5, 291]. Німецький філософ Й. Юрт констатував глобальну небезпеку поширення, передусім зі США, продуктів масового споживання і ринкової культури. Загрозливим є започатковане в США, як відзначає він,

«нове розуміння культури, згідно з яким вона більше не є претензійною вимогою активного читача, глядача та слухача на інноваційні твори, а перетворилася на споживання легкодоступної продукції, яка сприяє благополуччю споживачів» [7, 99].

Глобалізація безжалюдно руйнує бар'єри, що видавалися раніше непорушними, залучаючи різноманітні культури до всесвітньої конкуренції. Небезпека проекту глобалізації проглядає уже в самій стратегії порівнювати так звані «сильні» країни щодо їхніх економічних і культурних потенціалів, а вже потім «прикладати» вироблені критерії до країн, які традиційно вважаються «слабкими». Це значною мірою і визначає «лінії розломів» між основними світовими цивілізаціями, що на думку С. Гантінгтона, спричинить «зіткнення цивілізацій», тобто протистояння різних культур. Ідеальну модель посткультури обґрунтовує ідея «культурної гібридності», що останнім часом активно обговорюється. Ідеальний зразок вбачається у західній культурній парадигмі, яка, сформувавшись у добу Просвітництва, вплинула на маргінальну периферію Європи і визначила, врешті, креативні лінії сучасного процесу глобалізації. Цей процес обертається сьогодні процесами поступової універсалізації і навіть уніфікації різних культурних ареалів Європи.

Саме на цю небезпеку звертають увагу, в першу чергу, мислителі, що належать до культур Сходу, які пропонують цікаві стратегії взаємодії з домінуючою в сучасному світі цивілізацією Заходу. Так, наприклад, пропонується узяти від західної цивілізації тільки все найкраще, залишивши всі її негативні риси «за бортом». Проте проблема полягає в тому, що зробити такий «відбір» неможливо, оскільки, зазвичай, найкраще і ганебне є різними сторонами одного і того ж явища або процесу.

Індійський філософ А. Гхош зазначає, що насправді асиміляція досвіду Заходу, як і будь-якого іншого культурного досвіду, не робить необхідним абияке запозичення. Так, коли йдеться про запозичення принципів західної демократії, то мається на увазі не безоглядне прийняття її європейського варіанту, а знайдення у нашому минулому того, що відповідає їй, виявляє її сенс, підтверджує її вище духовне призначення в нашій духовній концепції життя та існування, і вже відповідно до цього слід визначити її межі, міру, форми, відношення до інших установок, використання [2]. Отже, пропонується пошук у своїй власній культурі форм і механізмів, структурно або функціонально аналогічних їм в іншій культурі.

Глобалізація загострила деякі фундаментальні проблеми, збільшивши розрив між знаннями і мудрістю, технологічними можливостями людини і її гуманітарним світом. Науково-технічний прогрес похитнув фундамент майбутнього, оскільки став загрожувати життю на планеті. Небезпека загрожувє всій сучасній цивілізації. Про це свідчать глобальні проблеми, пов'язані з екологічною, демографічною, енергетичною ситуацією в світі. Джерелом небезпеки є та економіко-центрична людина, яка озброєна інноваційними технологіями.

Глобалізаційні процеси поглибили тенденцію витіснення моральних цінностей з центру культури. Ми живемо в суспільстві, де мораль все частіше виявляється недоречним реліктом. Маргіналізація морально-етичних норм стає нормою життя суспільства. Індиферентність до оцінок і думок морально-етичного характеру набуває значного поширення. Все це свідчить про ерозію моральних норм сучасного індустріального і постіндустріального суспільства. Тим часом жодні успіхи в науці й технологіях не можуть компенсувати людині потребу в цінностях морального характеру, особливо в критичних ситуаціях, коли людина залишається наодинці з собою, зі своїми проблемами. Тому нова соціокультурна ситуація, в якій можна не зважати на моральні норми, свідчить про істотні зміни, які відбуваються в суспільстві та з його творцем – людиною.

Небезпека подібної трансформації екзистенціальних підвалів пов'язана і з тим, що «філософія природи, – за словами І. Канта, – має справу з усім, що є, а моральна – лише з тим, що має бути» [3, 685]. Тому маргіналізація морального світу особи є насправді відмовою від ідеалу, зрештою – відмовою від філософії як стратегічного мислення.

Криза культури поглиблюється тим, що освіта підмінюється *порожнім знанням*. Деформуються такі сфери людської діяльності, як наука, освіта, медицина: пріоритетами в них є не Істина, Знання, Здоров'я, а Товар: «людина піклується не про своє життя і щастя, а про те, щоб стати швидким товаром» [6, 73]. Цим обумовлено неприйняття, навіть заперечення абсолютних моральних норм.

Інтернетизація, інформатизація та віртуалізація життя, які набрали обертів у XXI ст., – не тільки значні цивілізаційні досягнення. Варто пам'ятати, що це і нові можливості контролю й маніпуляції масовою свідомістю та ефективні засоби впливу на національні спільноти. Крім того, глобальні інформаційні потоки об'єктивно ведуть до розмивання ідентичності. З інформатизацією пов'язана проблема підміни власне *знань* – *інформацією*. Людство потерпає від потоку інформації, будучи не в змозі його осмислити і засвоїти.

Розглядаючи у цьому контексті ситуацію з Україною, треба підкреслити, що українцям нині доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами XX і XXI ст., а й з проблемами, що перейшли з XVIII і XIX ст. Більшість європейських націй пройшла шлях утвердження своєї ідентичності у XVIII або XIX ст., українцям незрівнянно важче торувати цей шлях наприкінці XX – початку XXI ст.

Так, воістину трагічним є те, що українська культура і мова мають утверджуватися за обставин глибокої моральної і поведінкової деградації суспільства. Серед значної частини суспільства панують байдужість або неприйняття, що нерідко переходять в агресивну ворожість і зарозумілий цинізм. З побуту вимивається книга. В масштабах усієї країни експропрійовано книгарні, руйнуються або занепадають бібліотеки. Сільська молодь фактично позбавлена умов для продовження освіти. Значна частина засобів масової інформації працює на пониження морального рівня і примітивізацію запитів та смаків.

Деклароване в політичній риториці прагнення до «відродження» національної культури, на противагу всевладдю зразків західної масової культури, на практиці виходить в безперспективну анахронізацію чи «масовізацію» української культури. «З одного боку, – зазначають дослідники, – бажання створити конкурентоспроможну культурну продукцію веде до того, що наші композитори,

митці, письменники часто просто копіюють не найкращі зразки зарубіжних пісень, телепередач, книжок. З іншого боку, прагнення зберегти національну специфіку веде до того, що цим витворам мас-культурного виробництва надають українських рис. Через це можна спостерігати чи то мас-культуризацію української культури, чи то псевдо-українізацію масової культури» [1, 74].

Одним з могутніх засобів формування власної ідентичності є осягнення своєї минувшини. Спадщина є також ресурсом. Активізація цього ресурсу – суттєва проблема нинішньої української культури.

Щоб не втратити відчуття власного «Я» перед загрозою суцільної уніфікації, яку несе із собою глобалізація суспільного життя, слід звернутися до власних джерел у пошуках ґрунту, необхідного для самодостатньої діяльності в певних змінених умовах. Цьому слугує звернення до історії, яка прагне відтворити об'єктивну картину минулого, критично переосмислюючи відомості, що їх доносить до нас індивідуальна пам'ять учасників подій, з одного боку, і колективна пам'ять, яка відбирає зі здобутків історії те, що відповідає актуальним потребам сьогодення, з іншого. Проте в Україні, як зазначав В. Горський, – суттєво порушене звичне розуміння відносин між історією і пам'яттю.

Усвідомлюючи необхідність перебудови і переосмислення власного змісту, пам'ять культури звернулася в пошуках відповіді на сьогоденні запитання до історичної науки. Але жаданої відповіді не почула.

Виявилось, що образ незаангажованої, об'єктивно-наукової картини, пропонованої «офіційною історією», яку вивчали в школах, виховуючи справжніх громадян своєї держави, нації, народу, – являє собою міф і насправді є витвором минулої колективної пам'яті, продуктом, непридатним до вжитку за нових умов.

Однією з найпоширеніших реакцій на це неприємне відкриття з боку істориків стало всезростаюче намагання в ім'я збереження наукової об'єктивності втекти у сферу фактографії, а також відмова від будь-яких узагальнень, які неодмінно таять у собі загрозу ідеологізації. З іншого боку, колективна пам'ять, розчарувавшись у сподіваннях одержати від істориків відповідь на запитання, що її цікавлять, бере справу у свої руки, розширюючи коло творців «історії, яка нам потрібна».

Таким чином, наукова історія втрачає монополію на витлумачення минулого. На цьому тлі формується в нашій культурі «декоративне» ставлення до історії. Під виглядом «реставрації», відтворення «справжньої» історії зникають у Києві ті уламки, руїни, що являли реальний «слід» минулого, доносили до нас подих справжньої історії нашого народу. Та це не турбує, адже ми будемо образ своєї минувшини не такою, якою вона була, а якою ми хочемо її бачити. Так, актуальна потреба прилучення до історичних джерел як запоруки ствердження неповторності власного «Я» перетворюється на зневагу до історії, яку можна будувати й перебудовувати кожному можновладцеві, як йому до вподоби.

Зважаючи на таку ситуацію, зрозумілим видається занурення істориків у проблеми «мікроісторії», з'ясування мікроскопічних деталей минулого. Бажання поринути у фактографію означає, фактично, втечу від відповідальності за образ історії, що стверджується в культурі. Протест проти універсалізації монологічного образу історичного поступу, заперечення претензій на абсолютну істинність певної картини минулого має осмислюватись не з позицій безмежного релятивізму, а з огляду на прагнення

наблизитись до відтворення адекватного образу минулого як єдності багатоманіття.

Відзначаючи негативний вплив глобалізації на культуру, не можна не зазначити, що в той же час людина, можливо, вперше за весь історичний період свого свідомого культурного розвитку, має можливість переосмислити значення культури у здійсненні нею сенсу свого буття. Культура, за незначним виключенням, завжди підміняла собою процес духовного розвитку людини, ставлячи перед нею помилкову мету і виснажуючи її дух на шляху досягнення тієї мети. У глобалізації культура не втрачає себе – вона визначає свої межі, розкриває свою суть. З огляду на це, зберігається надія, що глобалізація, всупереч своїм ідейним установам, сприятиме духовному про-

зрінню людини, і людина, подолавши граничну кризу культури в глобалізації, отримає можливість реального духовного відродження в культурі. Глибокий аналіз культурних, ціннісних, етичних аспектів глобалізації може дати реальні практичні рекомендації щодо того, як знайти свій шлях і своє місце у світі, що глобалізується.

1. Горський В. С. Глобалізація культури як проблема України // Філософія та релігієзнавство. – 2002. – С. 74–81. 2. Гхош А. Индийская культура и влияние извне // Открытие Индии: Философские и эстетические воззрения в Индии XX в. – М., 1987. 3. Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 3. – М., 1964. 4. Марков Б. В. После оргии / Марков Б. Предисловие к книге Ж. Бодрийара «Америка». – СПб., 2000. 5. Рікер П. Історія та істина. – К., 2001. 6. Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем. – Минск, 1992. 7. Юрт Йозеф. Німецько-французькі діалоги про культуру // Часопис «І». – 2000. – № 19.

Олександр Сугоняко

Пошук путі

Автор статті розглядає негативні суспільні наслідки деморалізації та денацієзації України, зазначаючи, що сьогодні необхідний кардинальний поворот у суспільних відносинах (у сфері моралі, права, економіки, господарювання тощо), який передбачає вибір нового шляху – шляху духовності, моральності, екологічного захисту, відновлення природних ресурсів, науково обґрунтованого економічного розвитку тощо.

Author of the article examines the negative social consequences of demoralization and denationization Ukraine, noting that today requires a sharp turn in public relations (in the sphere of morality, law, economics, management, etc.), which provides the choice of a new path – the path of spirituality, morality, environmental protection, restoration of natural resources, scientific and economic development, etc.

Про владу і розмежування. Дивні речі відбуваються в країні. Можновладці чинять зло, переступаючи норми моралі, вони є фактично злочинцями, проте залишаються безкарними. Формально вони не є порушниками законів, які самі ж для себе і понаписували. Але в українській мові немає слова «преступник», але є слово зло-чинець; в українській ментальності закон і мораль – одне ціле! Чужа система влади розірвала ці поняття, приймаючи аморальні, несправедливі закони, яких в Україні не має бути. Проте вони є. Є також легітимізація злої дії (дії злочинців), тобто узаконення зла.

Закони дозволяють рекламу, яка заохочує пияцтво, паління, нав'язує неякісні й просто шкідливі продукти і товари, дозволяють спокушувати і розбещувати людей продажними ЗМІ, гноблять фермерів, дрібних господарів. Це недоробки, чи може, помилки? Ні, все це – наслідки зло-чинності людей влади. А вони при тому не «преступнікі», бо своїх законів не переступали, хіба що закони моралі, але ж такі закони в Україні не пройшли імплементацію.

Євангеліє вчить: «Усяка душа нехай підкоряється вищій владі, бо немає влади не від Бога; існуючі ж власті поставлені Богом... Бо начальник є Божий слуга, тобі на добро. А якщо робиш зло, бійся, бо він не даремно носить меч; він – Божий слуга, месник на покарання того, хто робить зло» (Рим. 13: 1–5). Українці й прагнуть такої влади. Але у них влада інша. Їхні сьогоднішні начальники самі роблять зло справи, та ще й інших до них спонукують. І месники вони не злочинцям, яких оберігають, а слабим і незахищеним, яких злочинці гноблять. За своїм призначенням подібна влада *протилежна* тій, яку закликав поважати апостол Павло. «Мерзота для царів – діло беззаконне, тому що правдою утверджується престол» (Притч. 16.12.).

Перший закон історії, – каже нам Марк Туллій Цицерон, – боятися будь-якої неправди, а потім – не боятися будь-якої правди. Правда, якої не слід боятися, є такою: народ і влада протилежні, антиподи в духові. Згадайте дух Майдану.

У цих суб'єктів протилежні політичні цілі. У народу – організація суспільного життя на Богом даній українцям землі за Його ж законами. У тих, хто контролює сьогоднішні владні структури в Україні, мета така сама, як і у тих, хто контролював її до Незалежності – утримання в покорі українського народу, позбавлення його (як головного свого конкурента) належних йому природних ресурсів, економічного потенціалу країни та можливості бути самим собою.

Наявна система української політики, яка множить людське горе, не може бути трансформована в полюс добра. Як не можна крематорій Освенциму трансформувати для добрих справ. Його просто не має бути. Ці лихі для українців «старі міхи» влади не підлягають переробці чи переродженню. Перед українською нацією постало завдання створення *іншого*, морального полюса політики, «пошиття» нових «міхів» і творення «молодого вина» для їх наповнення. Це може бути зроблено лише поза існуючою системою влади і всупереч їй, активністю цілої нації, тобто єдністю творчої меншини (яка ще має довести свою дієздатність і має пройти в цей перехідний час своєрідну ініціацію) і українського народу, який до такої роботи готовий, що він довів у 2004 р.

Як ставати на путь. Визначальним є розворот політичної свідомості українського суспільства від орієнтації на особу політика, від Я-спрямованої, до Ціле- та Ціннісно-спрямованої. В українському суспільстві, можливо, як у ніякому іншому, існує усвідомлена потреба в з'ясуванні місії країни, її мети, національної ідеї. Це питання, по суті своїй світоглядне.

З'ясування призначення України полягає у проясненні її справжньої сутності та української ідеї. За П. Юркевичем, ідеї визначають усю діяльність і творчість суб'єкта [3, 112]. Ідея України має буття ідеальне, яке складається лише з її правдивості. Ідея України є тим, чим наша країна повинна стати. Національна ідея є «вимогою». Як ідеї здійснюються в світі? Між ідеєю та її здійсненням в світі стоїть не тільки творча воля Бога, але й люди. Вона прояснюється через